

1835
1935

Lubimendi'tar Joseba

Poematxoa

Zumalakaregi

Edestiari buruz

zortzi bertso-saletan

eratutako

poematxoa

Zubimendi'tar Joseba

1935

ZUMALAKAÑEGI

"Limosnatxo bat"
bertso-doñuakin
abesteko.

Gudara
zertara... ?

Ene asaben oroitz-arnasa
atoz nerekin lantzera,
mila zortzireun ogeitamairun
gerta zana argitzera!
Eusko zeruko goiargi zabal
atozkit aize ematera!
Aztutze beltzan galdu ez dedin
bertsotan nua jartzera
Ormaiztegi'ko Zumala aundien
aígañizko izakera.

Ikus dezagun orduan nola
zegoan Euskaleña.
Iñoren menpe gaberik, ura
zorioneko garaia!

Baldin Lapurdi ta Zubero'en
nagusi ba'zan Frantzia,
ona Gipuzku eta Napaña,
naiz Araba ta Bizkaia,
eusko Abeñi egoaldea
azkerik zegon guzia.

Ez al diozu eñi oneri
min itxurikan arkitzen?
Bere izkera aintzagaria
ara nola duan galtzen.
Ta zertzaz dira Euskaleñi'ko
aundiki oiek mintzatzen?
A...! Españi'ko bakaldun zafa,
Fernando, omen dago iltzen
eta Isabel edo Carlos, zein,
jañiko duten agintzen.

Zer ajol dio euskaldunari
Españi'ko bakalduntza?
Zergatik ango gauzak utzita
ez begiratu onuntza?
Napoleon'en gudalozteak
bialdu ziran aruntza ;
baña aundikiak Españi kutsuz
dauka geroztik biotza
eta, tamalez, ortikan dator
Euskadi'ren eriotza.

Lengo Oñaz ta Gainboa'k kalte
aundik zituzten ekañi ;
orain Madrid'en bat edo beste
bakalduntzarako jafi
ardurik ezta, euskaldun auek
zertan dabilta ain lañi?
Nolatan daude goiki gizonak
gudan sartzeko egañi?
Ene Jainkoa! Itxu dabilta!
Ene, au bai negargañi!

Utzi besteren eñiak orain
ta batu eusko guziak!
Ez al zaizkitzu oroitzen gure
abenda zañen auziak?
Añotzen oñak ez dituztela
zapaldu gure mendiak
ta eñomatar, godo, maomar,
ludi guztiko nausiak
izan dirala, eusko indañez,
beti ta beti ausiak?

Oroitu zaite bizkaitar orok
Añigofiağa'n egiña,
oroi beñiro, Oñeaga'n nola
zuten egintza berdiña.
Ordun ziñopak odolez zuten
gugatik busti lurgaña.

Eutsi ba orain! Etzaitez izan
ero ta buru ariña ;
utzi zaiozu konpon dedila
nai duan eran España!

Bañan zer dakust? Ara euskoak
atzipetuta, ustetan,
beren eña galzarin dala.
Egoak damaz oñetan!
Zeñek ofela iruzur ditu?
Zeintzu dabiltz lan oietan?
O! Abeña jartzera doaz
negarte samin beltzetan
ta berak gero eskako dio
kontu zoñotza benetan.

II

Doñu eñikoia.

Emen degu
gudalburua.

Iñunabaña degu
argia gordetzen
dijoala, ludia
beltzez zaigu jazten.
Iruña'ko añesi
zubia da jexten
eta Arga ibaiorutz
ara zein datoñen.

Burua makurtuta,
luñera begira,
gainjanzkien eskutuz
Irurzun urira
zein dator apalkiro?
So bere janzkira!
O! Zumalakafegi
dator bere eñira!

Iruña'n utzi ditu
bere emaztea,
alabatxo kutunak
ta ongi izatea.
Zergatik atsegiñen
truk artu nekea?
Zer ote dan eña
maite izatea!

Ortxe bide erdian
dauka beor bat zai;
arin doa gañera
ametskor eta alai.
Esporeak sarturik
tximista laxterkai
dirudi. Emen degu...
Ongi etoñi, bai!

Aspalditik zai zegon
zure Abería
ta zenbat maite dezun
emen agiria.
Zure izen ospetsu
ta aintzagaña
guziak maite degu.
Ongi etoña!

An Zumalakañegi!
—dio gudozteak—
Ongi etofí! Gora
euskotar semeak!
Azke izan nai degu
emengo jendeak.
Zenbat pozten gaitun zu
emen ikusteak!

Oiartzunak beñizten
du alde danetan
gudarien zantzo au,
zoko ta gañetan.
Ongi etofí! dio
otsak mendietan
Ongi etofí! ibaiak
ur eresietan.

Bañan gizon artean
beti dago griña
txaña ta alkar ongi
ikusi eziña.
Ituñalde zan lengo
buru agiriña ;
onekin ezpatzea
zan gauza jakiña.

Bañan euskaldun orok
Zumala goguan
ibiliaz, daukate
biotzen bañuan.
Oñela Ituñalde'k zer
zezaken orduan?
Agintzaren burua
bertan utzi zuan.

Guda mutilen buru
da gure gizona
ta eusko gudaria
amesten dagona
ez da Carlos bakaldun
ajola zaiona,
baizikan irixtea
euskal zoriona.

Bere semetzat laxter
da afo Ormaiztegi,
ospatsuena bai du
Zumalakarñegi.
Edestera nuana
ba'zaizu latzegi,
jakin zazu guzia
dala emen egi.

III

Kerexeta'ren
"O'reaga"
olerki neuriz.

Guda asieran...

Zortzireun mutil ditu gudarako zutik,
anitz etofi zaizka Napar ingurutik.

Guda janzkirik ez ta goseak aulduta,
otzak, kemenik gabe, oñak odolduta,
dijoaz nastuta ;

bañan oñez dutela Zumala aurretik
beraren bildur-ezak ditula arnasten,
bulartsu, arin doaz guziak abesten.

Adiskideak ditu Napañu mendiak,
zuaitz, eřeka, zulo, esi, elořiak.

Etsaiak nai ba'dute berengana eldu
lenen areio auek bear ditu kendu
edo ta aldendu.

Bañan eusko semeak dabilzten lařiak!
Su-izkilurik ez ta, dunak, balarik ez . . .
Berentzat lirake, ba, nun diran jakitez!

Ona mutil gazte bat Zumal'en aurrean,
aurrean, sar nairikan bere gudoztean.
—Zertan joputu nai dek?—egin dio galde.
—Zaldikari nai nuke, baldin al ba'leike...
—Zaldi gabe gaude.
—Ongi da—ta aldegin du. Ilunabafean
emen dator beñero.—Ara ne zaldia,
etsaiari kentzean galdu nintzan ia!

Mutil onen antzera zenbat ote datozen...
eusko biotzak orain su ta gar bai dagoz.
Odol margo txapela dunak egiten du
armarik ez ba'dauka dagonetik kendu,
naiz an odol galdu...
Etsaiak gaur gabeen asetzen daude loz.
Auek bai deukatela guda tresna pila.
Orain iluna degu. Goazen bada bila.

Bañan ilun beltzean nolaz ezagutu
alkar eta etsaiak gutatik bereztu?
Tamala litzake ba, usterik ezean,
nastuta anaien bat gauen ilunpean
erailtzea guk an...
Ara gu berezteko gauza aukeratu!
Jari ditzagun danok jantzi beltz gañetik
azpian damazkigun alkandora zurik...

Zer dakuste begiok? Zer dago Zubiri'n?
Ilunpe lor onetan zer dabil arin arin?
Or zomoño zuriak dabilta biraka. . .
Ene, izkiġu otsa! Ara kařaxika. . .
Jendea kořika. . .
Orain turuten otsa entzun da belardin.
Alkandora zuriak onuntz azkar datoz...
Zubiri'ko eřia ixildu da geroz.

Algara lasaituak datoz mendin gora,
laxter datorgu otsa geronen albora.
Jesus, zenbat ixkiġu! Zenbat kutxa bala!
Gizonak bizkařetan eziņik zama ala.
Pozik da Zumala
ta esker itz xamuřak datorzki aora :
—Egintz ontan mutilak ongi irabazia
dezute nere eskeřa ta atsedeen luzia.

Eta, atsedentzeko, ez da ordu txařa,
geienak ba-dezute ořetxen beařa.
Zuen loa zaitzeko, izanik eun begi,
Ormaiztegi'ko Tomas Zumalakařegi
emen dabil argi.
Ezpaņetan dabilki eřekin belařa,
urduri da gizona zuen inguruan,
ba-du guda garaitze asmon bat buruan..

Befogei ta bost urte damazki gañean,
oldoz garbia ager du kopet labañean.
Bizar ta buru-ilea anai besarkatzen,
txapel goñi zabala burua estaltzen
ta andik kulunkatzen
zilañezko borla bat, dizdiz jostatzean,
Lañuzko zamar beltza ertz goñiarekin,
loki apañak ditu ur̄e kakotxakin.

Esporeak dirdiraz, ezpata geñian,
eder agertzen zaigu gabaren erdian.
Sorbalda zabala du ta lepo lodia,
ile beltz antzekoa, urdintsu begia,
itzal bekokia.
Itz gutxiko gizona, gudan ta pakean.
Asmo beñin bat beti dabilkila burun,
par gutxiko gizona, beti dabil itun.

Bañan euskal semeak buru daukatena
zer da, azti, sorgin, guzi lezakena?
Bere abotsen deiaz, bilduñak aztuta,
eriotzaren bila dijoaz sututa
denak itxututa
ta begiratu utsez menpetzen du dena.
Salatari bat eldu da dagon tokira
ta ixilik esan dio zerbait belafira.

Aratseko nekeak azpiratu gabe
goiz izpiak arki du buruaren jabe.
Gizonak esan dio: —Etsaiak or gora
jate gauzak damazki, janzki ta bolbora...
—Ordun goazen ara,
guretzako ditugu astinduz goi ta be!...
Goiz deia jo baño len zaldizko mutilak
mendian gora doaz eskutuz ixilak.

Burni makil zořotzak dizdiz argiakin,
beso biluz gogofak bular sendoakin,
basatien antzera zantzo ta aoiuka,
zaldiak ifintzi ta guziak ofuka
dijoaz buřuka,
ikusia bai dute etsaia zamakin...
Axut!—dio Zumala'k—Ekin ortik gogor!
Bertatik ekin gabe ez da gelditu iñor.

Ta beřogei basati aiek zaldietan
beřeunen aurka doaz gudu aldi ontan.
Au ezpataren otsa! Au alkar jotzea!
Ara lufean bat or, an doa bestea...
Ori jokatzea!
Zein ote da nagusi gaurko gudaketan?
Euskoak atzeraka datozte aldentzen...
Ene, aldi onetan bai dutela galtzen!

Baña norena degu, ausirik guzia,
bakañik auñeraka zaldizko zuria?
Ai! Zumalakañegi auñean jañirik,
Axut!—dio beñiro— ezpata igiturik.
Ez geigo lañirik ;
ura an ikusita gurea da auzia ;
napartañen odola jañi da irakiten
ta beñiz auñeraka diote ekiten.

Andik laxter dijoa euskoen aldera
etsaiak berentzako zuten zama bera.
Guda-mutil beñiak ba-dute fusila,
zañak janzki beñiak. Zenbat bala mila!
Joan bai dira bila
zeuden lekutatikan arin ekartzera.
Eusko zaldikañiak zein kementsu diran...
Ez da jaio besterik egundo lurbiran!

Oñela du Zumala'k gudozteá geitzen,
bere esana zintzoki bai dute egiten.
Gutxitikan asita, gero ta geiago,
gaur guda-mutil sala ugaria dago
ta indartsuago.
Ara bi gudalozte alkar puñukatzen.
Zergatikan ordeá dabilta euskoak?
Beren ustez zaitutzen asaben Fueroak!

IV

"Basañi"

bertsolariak oitura
dun doñuz.

Indartu dira
euskotañak.

Asieratik gudari gutxi
ba'zegon Euskaleñi'an,
ikusi orain Zumala bidez
ozteak, zutik, sañian.
Zenbat nekekin bilduak ditu
gose utsaren erdian!
Gaur Españi'ko gudalburuak
maiz jartzen ditu lañian.

Liberal auek partetan beti
azaltzen dira nagusi ;
baña gureak guda-luñean
geien alditan du ausi.
Orain Zumala apur dutela
diote ; bañan ikusi,
esan ondoren, bere auñean
nola dabilzan igesi.

Gaur Espartero da etsaien buru,
eusko saltzale zitala!
Ustetan ba'da eusko mutilak
mendi onetan dirala,
ementxe dator izugarizko
gudozten jaberik dala
eta aíturik ikusiko du
mendia utsikan dagola.

Bañan lasaiki baldin ba'dago
alpertz atsedenetan
laixter euskoak gañean ditu
usterik gutxienetan.
Amoñaziaz, nekatu arte,
beti gezuñen ustetan,
zenbat izeka egin dizkio
Zumala'k leku auetan!

Gazteitz'en sartu nai du Zumala'k
eta laxterka dijoa.
Bai sartu ere egiñik ordun
beti lez bere gogoa.
Gaurko ontan ere ongi utzi du
Espartero gizajoa ;
bertan etsaiak erail ondoren,
or guda tresna naikoa!

Zer gertatzen da liberaletan
ainbeste buru aldatzen?
Bein Rodil dala, Valdes ur̄ena,
gaur Oraa'k ba'du agintzen,
biar Linares edo Cordoba
ordezko diote jartzen.
Etsai guziak e'raz bai ditu
gure Zumala'k menpetzen!

Gudalbururik izentsuenak
dakarzte beti onuntza ;
naiko jendea guda tresnakin,
berak nai aña dirutsa
izanagatik ; alare beti
euskoentzat nagusitza.
Guda izkilu ausartsuena
bai da euskaldun biotza!

Emengo seme ezikaitz auek
nolaz orduan garaitu?
Ainbeste kalte damaion guda
nolaz España'k amaitu?
Bere ospea, galtze onekin,
zapalduta ikusi bai-tu.
Orain eskeintza zoratzaleak
egiñaz ausiko ditu. . .

Or Espartero buruzagia
Ernani'n nun dan azaltzen.
Ta Fueroa zainduko dula
ara nola dun agintzen.
Esaten digu iñor Españi'n
aurka ba'zaio ausartzen
lenengo bera izango dala
ezpatarekin gordetzen.

Lengo eskeintza alpeñikako
izandu dala ikustean,
Zumala'n anai Mikel bitartez,
dirua nai dun añean
eskain diote, Euskaleñi'tik
aldendutzeko ustean.
Bañan orduan saltzalerikan
etzan euskoen artean!

Etorkizuna margo beltzetan
diote gero azaldu ;
Emazte ona uruñen dauka
alabatxo bat du galdu.
Min-aldi onek gure Zumala
garaituko ote al du?
Eusko gudari zintzoa iñon
ez da ezergatik saldu!

Ukatze onek jañiak ditu
amofuaz irakiten ;
su, odoletan alde guziak
geroztik dituzte jartzen.
Arantzazu'ko eliz edeña
ara an sutan kixkaltzen.
Oña Jauregi'k bere izena
nolatan duan zikintzen.

Olazar'en gaur zer gudu aldi
bildurgaña goizetik!
Egun sentia baño len oña
mutilak erne ta zutik.
Lafainzar'etik, Etxalar'tikan
Lekaroz ta Erazu'tik
guda mutilak datoz laxterka
alderdi guzietatik.

Irurita alde ta Elizondo
bereak ditu Zumala'k ;
mendaitz goienak, muño gofiak,
arkaitz, aritz ta makalak,
etsai oztea zaitu itxuran,
zutiñik, bañan argalak
daude, egunero zulaturikan
euskaldun etsaien balak.

Egoardi baña len asi dute
biak turuta soñua.
Kañoi dunbotsa gortu zorian!
Aotik darion sua!
Buru gañetan nabaitutzen da
bala maltzuñen txistua ;
noiznai ilikan mendian bera
gudarien bat dijua. . .

Orain euskoak eraso dio
adore biziz jafita.
Ikaragafi ango buñuka!
Bañan atzenik etsita
an doa iges arerioa,
bere izkiluak utzita,
edo geldi da gajoa ilotzik
bertan begiak itxita.

Bidaso ibaiko zilar margoak
odolez goñitu dira.
Zenbat itzulti eror diraden
odol goñian erdira!
Igeslariak sartu dituzu
itxurik amildagira
ta odol goñiz nastuta doaz
ibaien leku amaira.

Gaua datorgu. Zenbat bizitza
bertan gelditu dirala!
Luña ilotzez ereinda dago...
Auxen bai gauza tamala!
Gaur eguzkiak ikusia du
giza-gořoto zitala
ta lotsaturik ilunpetara
igestu da bereala.

Baña inguruan Carlos eřege
agertu beřien jaiak
ospatzen dira bitarte ortan.
Gertatze negargařiak!
Euskoak gudan ixurtzen beren
zařnetako odol gořiak
ta ařotz arentzat jaři dituzte
jostatze pozkor alaiak...!

V

Bilintx'en

"Juana Bixenta Olabe"
doñuz abestu bedi.

Goñotoa.

Euskaleñi'ko eliz batean
otoitzak egiten dauden unean
lekaide batzuk, anker jendeak
erail dituzte, biotz gabeak.

Ene Jainkoa!

Geroztik ziñezpen duan euskoa
geiago suturik gudara doa.

España agintzen daudenak buru,
Mina digute orain aukeratu
guda zital au amaitu nai-ta ;
eusko mendien ezagun baita
ta kementsua.

Orain ba'dabil naiko zartua
maltzuña da ta entzutetsua.

Leno Zumala mendeko izanik
ikasi zituan bere artezik.

Orain dijoaz alkar neurtzera.

Zar jakituna da Mina bera

ta azeri zaña ;

bañan Zumala'k legoien gaña
antzera dauka gaztedi indaña.

Beñiz gudako tresna eskasin!

Nun eta nolatan azkarik egin?

Baztan menditan ta Etxalar'en

arkaitz zulotan ara egiten

ontako olak.

Antxe sutunpak, sutautz ta balak

egingo ditu gure Zumala'k.

Ingurutako eliz kanpaiak

mututu dira, ta beraren gaiak

labe goñitan daude suturik.

Geroxeago danak urturik,

an guda tresnak!

Sutunpa beñi, bala zuzenak,

gudan garaile jartzen direnak.

Azaroa da. Negua bertan.

Gudua irintzika mendi gañetan.

Napaña'ko Villafranca an

dago aforik axut aupadan.

Emen axutka?
Ekaitz antzera txistu ofuka
an dijoazte. Ura bufuka!

Elizan gorde dira aldezeak,
berekin dituzte sendi maiteak,
Sunpaka gogor eliz bañendik,
erantzun berdiña zeukaten lendik!

Ene, zer sua
itsas dioten! Laxter dijoa
goitik luñera eliz osoa!

Kupitu zaigu Zumala bera
eta ba-djioa aldegiterra ;
bañan an dator Carlos aginduz
austeko dana odol eta suz.

Oroitz ituna!
Suzko mingaňak ta ke astuna,
argi goritan gaueko iluna!

Bañun daudenen aur kañaxiak
eta emakume lañi antsiak
zein ez luteke biotz-berako?
Bañan eñegek esan dulako
su eta gañak
ba-dirudite inpernutañak
geituz ta geituz. Ango negañak!

Zumala dabil erukituta
eta galzoriak arunt aztuta,
bere aginduz, aurtxo andreak
azka dituzte eusko jendeak.

Gure gizonak
ager dituzte biotz nai onak
ta urko maitasun sustrai sakonak.

Egun auetan zaldikariak
aroki dabilta sutan jañiak.
Euskotañena gogor axutka
ta liberala andik itzulka.

Eta inondikan
ez dute ematen erantzunikan...
Ez bai daukate ausardirikan!

Baña ausardia Mina'k ba-dauka
Napañu semeak iltzeko sailka.
Lauz'ko mendian, erdi gordeta,
sutunpa zar bat, ausiz beteta
arkitu dute.

Zeñek aruntza eraman ote,
ta besteak nun gorde dituzte?

Auñeko gabez mendi artatik
sua zerioten eten gaberik.
Baña nun dira kañoiak ordun?
Lurpean gorde ba'dirade, nun

dituzte sartu?

Iñon zar ura beste ez da agertu,
geion aztarnik ez dute sortu.

Mendi semeak bere aufera
ekariaz egin du galdeera ;
bañan ez dio inork erantzun :
ango gizonak ez dakite nun
gorde zituzten
ta ba'lekite ez dut sinisten
esango zanik. Il naiago len!

Zigor minkoñez estu-azita
batek esan dio gaixo jafita ;
—Itzaiak gera eta beiakin
igo ginduzen ; bañan ez jakin
zein lekutara
begiak zapiz itxutuz, nora
ikusi gebe, jo gendun gora.

Ordun amonuz, ikusirikan
etzeukala ezer jakiterikan,
izkiluz erail zeritzatela
agindu zuan, suz, beriela
ta bei gaixoak,
gizon laguntzan zartutakoak,
berdin il zitun, zital gaixtoak.

Ta bitartean iritxi-beñi
Don Carlos an dabil eñirik-eñi
aintza ta jaiak nunai dirala.
Ustetan ote beretzat dala
Euskaleñia?

Euskoak maite du Aberia
ta eskein dio duan guzia.

Jaitan igaro da Egoañi
ta orain iritxi da Urtebeñi.
Etsedenean Uñetxu'n daudez
iñon gudarik ez ba'lego lez.

Bitarte ontan,
Añasate'ko inguruetan,
ara amar mila liberaletan.

Bergara'n bildu dira goizetik
ta ara nun datozen mendi gañetik :-
Cañatalá or, Lorenzo albuan,
begira Jauregi nundik dijuan
ta Espartero.

Danak batean bilduta gero,
onuntza datoz indartsu, bero.

Zumala'k artu du Ormaiztegi,
bere eñia du eta maitiegi
besten eskutan eñaz uzteko.

Ekin diote emen sartzeko
bañan alpeñik.
Ofetarako ez dute indañik.
Ez da sartuko afortz ankeñik!

An Gabiri'ko mendien gaña
Anzuola'tik Lierni aña
dago etsaiez arunt beteta.
Eusko mutilak jaiki dire ta
ara or gertu.
Etsaiak afortzi ba'dira agertu
bertatik nai du gureak neurtu.

Euskotañetan zaldi zuririk
nola ez dago bakar besterik?
Zumala dua bere gañean.
Beste guziak azaldutzean
ilak dituzte,
beti Zumala zalarik uste,
alde guzitan bera dakuste.

Eraso dio dunbako otsak.
Astintzen dira gaurkoan otzak!
Gipuzkoa'ko gizon sendoak,
entzun araziz guda zantzoak
or nun doazen.
Tiroka dabilta an eta emen.
Ene zein gogor ari diraden!

Gureak iru mila dirala
lañi dabilte orain Zumala ;
baña Ituñalde napañarekin
Buruntza'tikan laguntzarekin
ementxe dator.

Oi, zer buñuka dabilkiten or,
orain bai guda eraso gogor!

Ara Lorenzo orain igeska,
kutsutu zaie bildur ta kezka.
Espartero'ren mutil bapoak
zertan dituzte orain zankoak?

Laxterka biziz
itzulka doaz ikara lañiz,
euskoa atzetik jañ aika beñiz...

Zenbat gorputz-il alkañen gainka,
bele beltzak an dabiltz usainka.

Gaur erasoak zer su ta gaña!
Zumala'k dauka bere zamaña
zulaturikan

eta izkiluen suz eñerikan.
Ia bizitza zun galdurik an!

Uñen egunaz leio batean
dago Zumala pake-pakean.
Guda mutilak dabiltz, an-emen,

batzuk pelotan leiaz jokatzen.
Au gentza itxura...
Bañan zer da ango kanpai soñu ura?
A! Euskadi'ko antxin oitura...

Din, dan... eskilak; din, dan... beñiro.
Zer entzuten da oñen argiro?
Din, dan... oiartzun. Egoardia!
Ona geldirik pelotaria...
Ken du txapela!
Agur Miren bat otoitz ta bela
pelotan dañai, leno bezela.

VI

**Xenpelar'en
bertso neuriz.**

**Negar ta odola
etengabea.**

Orain Mina'ren adur izaña
jetxiaz dator itzaltzen ;
ainbeste odol, ondapenakin,
ospege zaigu gelditzen.

Napar semea izanik
etzuan izan kupirik
bere anaiak zigortzen.

Mina'n izena Euskaleña'k
izki beltzez du oroitzen.

Liberalen buru-nagusi
gudatsein, dagon gizona,
Valdes, datorgu. Diotenez da
buruzagirik onena.

Pozik dago Zumala
ikusiz bera dala.
Au bai da beti dagona

esanaz, nunai ausiko dula
Españi etsai arona...

Urte giroa otz dago oraindik ;
elufa noiznai goitikan.

Aterpe on bat Amezkoa du
egotekotan geldikan.

Emen balarik gabe
ere beti da jabe ;
ez dago inun kezkan.

Etsaia onuntz ausartzen ba'da
ez du izango onikan.

Bañan ez dauka luzarorako
lekuan atsedentzerik ;
Buruntza igaroz, Valdes an dator
jaraituz bere atzetik.

Dena birintzekoa
debilkiten gogoa!
Mina zitala zalarik,
bera bañore odol zalego
datozte biotz gaberik.

Amezkoatar sendi guziak
igeska ikaratuta,
bei, arkumeak, ardi, beofak
al dan bezela bilduta ;

aurak lepo gañean,
janak saski betean,
etxeko tresnak artuta,
ero zorian doaz ufuti,
itxaropena galduta.

Oñaze latza ematen digu
amezkoatar jendeak...
Amoña zarak, ilobarekin
arintzen ditu nekeak.

Ara aurtxo txikia,
orain jaio beña,
negar goñitan goseak!
Gazteak itun, zartuak makal...
Ora gudaren kalteak!

Zumala'rekin andre zartxo bat
ona nun zaigun agiri;
semetxo batek laguntzen dio
eskutik bere amari.

—Zer nai dezu andere?
—Jauna : or ditut nere
beste seme bi, ta zuri
eska nai dizut beste au ere
artzeko zukin gudari.

Afitu zaigu gure gizona
eskaera au ikusiz ;

eskertu dio amari bere
gogoa eta, erukiz,
dirutan sarituta
mutila artu du ta
gudariak ermo jañiz,
ama igaro du buruzagien
ospeak artu araziz.

Euskoak orain Eulate'n daude
gorderik arkaitz tartean.
Zumala aginduz banatu dira
mendi azpi ta gañean,
ibar eta zulotan,
inguru guzietan.
Anitz euskaldun danean!
Ta zai daudezte, Valdes ikusiz,
jausteko ausar betean.

Or dabil bera onutz-araka
baso tartean galdurik ;
jatenik gabe, egañi-gosez,
ezin arkituz etsairik.

Zenbat ditu atzean?
Eta zenbat ertzean?
Ezin artu du itxurik!
Eta nora jo? Atzera? Auñera?
An dabil atzipeturik!

Onuntza jota, usterik gabe,
ara zauritu sei mutil ;
aruntzik beñiz, bala zoñotzaz,
gaur dizkiote amar il.

Ageri ez dira-ta
nundik, orde, tirata?
Etsaia nundikan dabil?

Inpernutañak al dira edo...
Au bai duala katramil!

Zer dabil orain Valdes, nastuta?
Nurutz dijoa ain lañi?
Mendi auetan ez lezakela
egin ezertxo du igañi.

Ta ziaro aulduta,
oso ikaratuta,
goseak eta egañi,
Lizaña aruntza, buru makuñez,
dijo gaur lotsagañi!

Bañan euskoak ez dio utzi nai
oñela, lasai, joaten ;
luñe eñaitikan, goi eta betik
bat-batean dira azaltzen.

Ura bai ixkamila!
Iñotzik daude mila
ta alare, beti jañaitzen
doaz gureak, iges duana
nunai pilaka zauritzen.

A! Nola diran ariñeketan
Lizaña'n sartu biziak!
Burutik bera loi ta odolez
datozte danak josiak.

Arnas gabe, eñenka,
okertuta, añenka
dabilta orok ausiak.

Zer astiñaldi artu duten gaur
liberal mutil guziak!

Amezkoa du gure Zumala'k
jafi beñiro pakean
ta Gipuzko'ra bere oztea
ekañi du gau batean.

Eñi nagusienak
nai dituzte berenak.

Tolosa dauka bidean,
Eibar, Ordizi eta Bergara
artu ditu une batean.

Gaua sartu da. Otza uxatzeko,
an-emen sutzar aundiak ;
ba-dirudite sutan daudela
ingurutako mendiak.

Zer irudi edeñak,
noiznai zuzen, okeñak
ditun ango su biziak.

Mendirik-mendi, alkar agurtuz,
an suzko mingain goñiak...

VII

Doñu erikoian.

Amai
mingotsa.

Negua itzulka dabil eta Udabeñiak
jantzi apañez jañi dizkigu mendiak;
lore luñin usaia, zeruen urdiña
guzia da guretzat orain atsegiña.

Arnas eta indar beñi sortzeko giroa!
Zuaitz ostro beñiak loratutzekoa!
Ta Zumalakañegi alai beañean,
gaxorik arkitzen da indar makalean.

Zer du gure gizonak aulik arkitzeko?
Zer gerta osasuna oñela galtzeko?
Gudako min nekeak ez menperaturik,
nolatan orain dago gaixo ta itunik?

Egundo galzorian jañi ez diranak,
guda-lufetik iges eskutun daudenak,
agintzarako leia beste ez dute-ta
bekaitzkeri zitala diote gordeta.

Min ez dio emango Batzorde lagunak
saltzea, bere bizkar goian jar ditunak?
Naigabe onek dauka saminez beterik,
aien asmo okeñak jar dute gaixorik.

Ífikitzen ez dago Carlos bakalduna
noiz Madrid'en sartzeko datoñen eguna?
Españi'n jañirikan maitasun guziak
zeren ajola dio euskoen auziak?

Ta Zumalakañegi'k zer dio gai ontan?
Anitz oldoztua du gau ta egunetan :
Españi bakalduna Carlos bezin azkar,
euskoentzat Zumala'k azkatasun dakar.

Carlos'en ametsa da Bilbao artzea
ta ango guda izkiluak beretzat jartzea.
Bañan Zumala'k ez du ura nai oraindik,
gauza onik ez dator, bere ustez, andik.

Lengo naigabeaz gain, orain aginduak
oztu ditu Zumala'n aginte asmoak ;
buruzagitza laga du egun artatik
ta bere etxera doa, saminez beterik.

Bañan Carlos zer degu Zumala'rik gabe?
Zein da eusko mutilen gogoaren jabe?
Deitzen dio beñiro eta txurikatuz,
Bilbao'rutz dijoa Carlos'en aginduz.

Ikus orain Zumala ixil, buru makur.
Bilbao'n sartze o'rek eman dio bildur.
Ba-dirudi biotzak esaten diola
zauri bear dun bala Bilbao'n dagola.

Gudalozteak befiz, ausardia gainka,
dijoa abestuez, irintzi, o'ruka.
Bilbo! eskeñitako atsegin lekua,
ainbeste nekepean amestutakoa!

Ikusi dute uria. Zein eder etxeak!
Ai, zein polit dirdiraz bertako do'reak!
Zer liluragañiak ageri diraden...
Eup! Laxter dira berak e'rian ba'enen!

Bañan bilbaotañak ez daudete lotan ;
sutunpak or dituzte jañiak albotan.
Lau mila gizon daude gertu gordetzeko
edo ta beragatik ilik gelditzeko.

Egun sentiko laurak dirade oraindik
eta danbor jotzea, turuta nunaitik.
Tunpaketa asi da Begoña aldean ;
tunpaka erantzun du Bilbao'k unean.

Sutunpak asi dira a'esiak austen :
bertako gudariak zuloak estaltzen.
Iñoiz erortzen ba'da gizonen bat ilik,
bere lekun jartzen da beste bat ixilik.

Eguzkien beroak daukazki kixkaltzen,
egañi-oñezeak mutilak itotzen.
Ez dio ardurarikan! Ekin beñiz gogor,
Bilbao menpetzeko garaia ba-dator!

Bañan gaua eldu da eta Bilbao ori
ez da euskoen mende oraindik erori.
Sutunpen ots buñunbak ez dute lagatzen
gau guzian iñola lorik ere artzen.

Ara beñiz eguna argi eta alai.
Gaurkoan bai gurea izango dala, bai!
Egaka gañean da bala txistu otsa,
zenbatek arkiko du orain eriotza!

Bañan egun au ere auñera doala
ezin sarturik dabiltz Bilbao'n iñola.
Amets au egizteko biderik bai al da?
Bakaña ta mingotsa : añesik asalda!

Zeintzu jun bear duten egiñik sokseta,
guziak batasunez auñen nai dute-ta,
napañoiko mutilei jazoa zaiete
ta amoñuz irakiten gerturik daudezte.

Ona tarari otsa! An doaz auñera!
Or lenengo mutilak zaurituz luñera!
Nora dijoa napañ bulartsuen piña... ?
Eriotzaren truke azkatasun bila!

Izkiluz jausi dira mutilik geienak ;
atzera jo bearik dira beste denak...
Itxaropenez Bilbo mutilak ausartu
besterik gaurko onetan ez digute lortu.

Beste gau bat beñero supunpan otsakin,
iñondik ere lorik ezin liteke egin,
ta atsedenikan gabe nekeren-neketan,
ikus ur̄en eguna nolaz argitzen dan.

Lañinaga'n kañoiak gogor ari dira,
eusko mutil eñenkak, zintzoki, begira.
Bolueta'tik Zumala'k ditu ikusiak
ta arinka an datorgu añituz guziak.

Andik onera dabil taldeak ikusten,
etsaien suak ez du iñola bildurtzen,
Begoña jauregia dago gain-gañean,
bertaratzera dua oin alegiñean.

Leiora irten zaigu eta aginduak
ematen ari dala, ango ke ta suak!
Adiskideak deitu diote sartzeko ;
bañan ez da jaioa iñun bildurtzeko.

Eudi jassen irudi balen ugaria...!
Beren artean zutik dago gudaria.
Ene...! Zabuka orain, zer du ain nekean?
Bala batek zauritu digu belaunean!

Kentzagun azkar ortik! Nun sendagilea?
Tximista bezin azkar, alde bilatzea!
Jarlekuan etzanda, aurpegia zuri,
ona gure Zumala non dagoen eri.

Zertan ausartu zera balaren tartera?
Galzorira nolatan ortik irten zera?
Ene negar gogoa! Au biotz zartada!
Gizonikan onena gaur zauritua da...

Ona sendagilea.—Zer du? Gauz aundia?
—Ez du galduko onekin oraingo bizia.
Bolueta'ra orain, balaren tartean,
damate min zořotzak arturik bidean.

Zumala'k anaiari dio bereala
Zegama'ra laxteřen eraman zezala.
Oetxo ibilkarian mutilak artuta
atsege damakite guziak, minduta.

Durango'n geldi-aldi labur bat egin du
ango gizon andreak egiñaz samindu
Zenbat begi malkotan busti ote dira!
Atsekabea sar du euskaldun eřira...

Ormaiztegi'n beřiro zaizkigu gelditu,
sendikoen oroitzak antxen beři ditu.
Jaiotzeřitik gora Zegama aldera
damakite astiro, itun ta minbera.

Ona oean sartu ta sendalariak
diotenez, ez dute lañirik zauriak.
Bañan gero ta geigo makaltzen dijoa,
sukañak eldu dio auldurik gajoa.

Ara burzoratuta gudua zuzentzen ;
nundik jo, nora kendu, diote agintzen..
Buru biotz aietan beti dagon gaña
Euskadi azkatzea da bakar-bakaña.

Ekañi dizkiote gaur elizakoak
ta artu ditu beroki eri gizajoak.
Kanpaien ots iluna ari dan garaian,
zeruratua zaigu atsedan erdian.

Ai, Zumalakañegi, gizon biotz-bera
Euskaleñi maitale sutsua izan zera..
Aintza ta omen zure izen ospetsua
euskoen ikasbide agertutakoa!

VIII

Asierakoen neuriz.

Ondoren.

Eun urte dira il zitzaigula
euskal semerik onena ;
eskein daiogun eunki-urtean
bere eñiaren omena.
Txirorik iltzan, nai utsarekin
aberats bizi zeikena,
iru zaldi ta txanpon batzuek
ludian laga zun dena.
Aintza dezagun euskaldun orok
Zumala aundien izena!

Eusko mutilak ikusirikan
Zumala'ren soin ilotza,
gudara doaz egundo baño
berogo izanik biotza.
Bost urte bañu, an nun ager dan
euskaldun miña ta lotsa!
Buruzagitzat autatua da
Maroto zital añotza.
Auxen bai ðala Euskadi'rentzat
aldi lañi ta mingotsa!

Mila zortzireun eta ogeita
emeretziko urtean,
euskal mutilak ageri dira
Elosu mendi gañean.
Bergara urira eltzerakoan
diote ao betean :
—Salkeria da! Galduak gera!
Gudakin ausi ezean,
atzipetuta garamazkite,
jañirik arotz menpean.

Bergara aurreko ibar zabalari
ara bi gudar-ozteak ;
itunik daude eusko mutilak,
itxaropenik gabeak.
Erdin Maroto ta Espartero'k
egin dituzte pakeak,
besarkatuaz, zin egiñikan
antxin Fuero gureak
berak gordeko dituztela ta
saldurik euskal semeak.

Fuero zaitze ango eskeintza
zertan geldi da geroztik?
Nun dira gure asaben lege
eta oiturak ordutik?
Estu lotuta ezin azkatuz
gaude arotzen menpetik.
Ostu ziguten gendun guzia...
Zoritxaña ager nunaitik...
Ez da gelditzen ezertxo ere
asaben Fuero'etatik!

4000

4/8

Ordutik eusko zerua zegon
ilun astunez beztuta,
negarez eusko seme guziak,
Euskadi oso ilunduta,
gure izkera ia galdua
ařotzarekin nastuta.

Ilun biotzak, ilun sendiak,
itxaropena galdua,
abenda zařen edesti bera
aztutze beltzan sartuta.

Bañan Goi-Jaunak kupitu eta
agertu zuan ortzean,
izar dizdikor argi zuri bat
Abando'ko gain-gañean,
Arana Goiri'tar Sabin jaio
zan zoruneko unean.

Zabalik dago bere ikuřiņa,
Euskaleři dan-danean
eta indartu da itxaropena
geroztik eusko luřean.

Jaiki biotzak euskal semeak!
Itxar gaitezen gaur danak!
Ikuřitz done pean jařita,
aztu lengo neke-lanak!
Lenen zatia JAUNGOIKOA du
ta guzien gain dagonak
maiterik gaitu ta LEGE ZAŘAK,
asaben lege sakonak,
azkatasuna bidetik dakarz
Euskadi'ri zorionak.

C-15

Laurleko bat

Arieta'tar A.'en
: Irañkolan :